

Milan Podunavac\*

*Univerzitet Donja Gorica  
Humanističke studije*

# O osnovama pokoravanja, pravu na otpor i građanskoj neposlušnosti

## APSTRAKT

U radu se iz pretpostavki normativne političke teorije analizira politička dinamika Srbije. U centru analize je emancipacijski potencijal studentske i građanske pobune i odgovor režima na pobunu. Pobuna društva u Srbiji označava se kao „druga” konstitucionalna šansa za redefiniciju kolektivnog i političkog identiteta političke zajednice.

KLJUČNE REČI: studenti, građansko društvo, tiranici, građanska neposlušnost

## NORMATIVNA POLAZIŠTA

Pobuna studenata protiv tiranske vladavine u Srbiji i zahtev za ozdravljenjem političkog tela društva praćena je imponujućim osvešćivanjem osnovnih i najtežih pitanja političke teorije, bilo da su definisana kao pitanja o prirodi vladavine, osnovama političkog pokoravanja, pravu na otpor, tiranici, građanskoj neposlušnosti, autoritarnom legalizmu. Namera je ovoga teksta da unese više teorijske strogosti i normativne jasnoće u ova pitanja. Oslonjen na veliku debatu dvojice vodećih nemačkih politikologa Petera Grafa Kilmanzega (Peter Graf von Kielmansegg) i Vilhelma Henisa (Wilhelm Hennis), koji analizuju teorij-

---

\* E-mail: Milan.Podunavac@udg.edu.me

ski i normativni domašaj pojmova legitimiteta i političke obligacije, ovaj rad i samorazumevanje političke dinamike u Srbiji smeštamo u šire polje teorije o političkoj obligaciji. Kako to drži Majkl Oukšot (Michael Oakeshott, *On Human Conduct*), "political obligation" samorazumljivo predstavlja ključnu kategoriju za analizu političko-naučnog sadržaja celokupne klasične literature političke teorije (cf. Hennis 1976).

Problem legitimiteta državne vlasti istorijski i problemski – teorijski u formi racionalnog prirodnog prava – postaje relevantan tek sa razdvajanjem pravnog pitanja od pitanja o nekom zemaljskom reprezentantu poslednjih osnova, dakle kao razbijanje učenja o božanskim pravima.

Irelevantnost problema legitimiteta u antici i srednjem veku pretpostavljam kao poznatu. Tamo gde čovek ono što jeste bez ostatka duguje zajednici, gde je definisan kao *zoon politikon*, tu ne može uopšte postojati problem legitimiteta. U odnosu na problem legitimiteta imamo posla sa potpuno modernim problemom. Monarhomasi i Boden (Jean Bodin) su literarni pioniri teorije o legitimitetu („legitimet je senka, sestrčić suvereniteta”, kako kaže nemački teoretičar Krile (Martin Kriele)). Legitimet je u osnovi nemački pojam.

Problem političke obligacije dominantno izrasta pod uticajem iskustva građanskih ratova i masovne emigracije iz moralnih razloga u Engleskoj i u manjoj meri u Francuskoj, a opravdivost političke obaveze na poslušnost dopušta se samo ako to priroda vladavine dopušta, ako je ona moralno dostojna priznanja. Tokvil (Alexis de Tocqueville) je to sažeo kratkom formulom: „Francuzi nikada nisu klekli pred nedostojnom vlašću”. Nažalost, Tokvil nije bio u pravu. Iskustvo bonapartizma pokazalo je, kako navodi Marks u *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte*, da je Pariz bacio slobodu kroz prozor i stenjao pod vojničkom čizmom bonapartističke vladavine.

## VINDICIAE CONTRA TYRANNOS

Ovo su razlozi koji opravdavaju da teorije o otporu tiranskim vladavinama – ovde upotrebljavam pojam tiranije kao rodni pojam vladavini kojoj ne samo da rđavo ide, već je i nedostojna moralnog opravdanja – analizujem kao deo opšte teorije o političkoj obligaciji.

Antički primeri Antigone i Sokrata, koji su zaslužili pažnju Hegela (i Sokrat i Antigona su u pravu i nepravu), dva su kanonska primera odnosa prema tiranskim zakonima i tiranskoj vladavini. Antigona svesno krši tiranske naredbe svoga ujaka i tiranina Kreona. Sokrat, pak, dobrovoljno prihvata smrt pravdajući da sve što jeste duguje atinskim zakonima.

Aristotelovo stanovište da „tiranski zakoni nisu nikakvi zakoni” nadgradio je Toma Akvinski u „Komentarima Aristotelove Politike” teorijom tiranocida. Tiranin je onaj koji vlada oslonom na silu. Tiranija je korumpirana monarhija i otuda najgori tip vladavine. Otuda je pravo političke zajednice da se opire

tiranskoj vladavini, a ako je nužno, i da pogubi tiranina. „Onaj ko oslobodi zemlju ubistvom tiranina slavljen je i nagrađen” (Aquinas 1963).

Teorija o pravu na otpor tiranskoj vladavini obnovljena je u konstitucionalnim borbama 16. i 17. stoleća, kada politički pisci koji pripadaju hugenotima doktrinu o pravu na otpor tiranskoj vladavini zaogrću u odore prirodnopravne teorije. U zasigurno najuticajnijem spisu koji je tada napisan, Stefano Junius Brutus (Stephanus Junius Brutus) piše *Tužbu protiv tiranina* (*Vindiciae Contra Tyrannos*) i obnavlja Ciceronovu formulu o dva tipa uzurpatorske vladavine, tiranin prema pravnom osnovu (*ex defectu tituli*) i uzurpaciji prema ponašanju (*ex parte exercitii*). Brutus utvrđuje da tiranska vladavina počiva na osobitoj formi vladavine rđavih (ohlokratija) i kvazilegitimiteta predstavljajući rđavu vladavinu (ohlokratiju) kao demokratiju. Tek će moderni konstitucionalizam utemeljenjem proceduralne legitimnosti stvoriti političko-pravni okvir koji podjednako sprečava pojavu tiranske vladavine i nepravičnih zakona.

Tomas Hobs (Thomas Hobbes) u kratkom traktatu koji posvećuje Tacitu (*Diskurs o Tacitovom početku / A Discourse upon the Beginning of Tacitus*) uvodi u raspravu formulu „straha tiranina”. Tacit je naprosto „najveći mogući neprijatelj tiranije”. Glavne energetske sile tiranije su oholost i strah; nema moćnijih energetskih sila tiranije od oholosti i okrutnosti. No, ova vrsta poretka rađa specifičnu vrstu straha (strah tiranina), jer, kako kaže Hobs, „zarad njegove tiranske okrutnosti tiranin je u stalnom strahu i pravično je da bude uplašen”. Hobs u najvećem delu obnavlja sažimajući ono što nam je Tacit ostavio. Imao sam nesreću, piše Tacit, analizujući preobražaj Rima od republikanskog principata do tiranskog dominata, da sam se bavio „historijom okrutnog poretka” u kome teror i strah okivaju ljudski duh. U možda najboljoj teoriji tiranije, koja je napisana u klasičnoj teoriji, Tacit ostavlja sistematičnu analizu „energetskih principa tiranije”: okrutnost, strah, korupcija, nasilje, kontrola javnog polja, razaranje prava, unižavanje i rastakanje svake vrste autoriteta uglednih ljudi (jadni opisi unižavanja senatora). Tacit u *Analima* posvećuje poseban traktat tiraniji i okrutnosti tirana. Tirani su okrutna klasa. On izdvaja po okrutnosti rimske tiranske vladare Komodusa, Severiusa, Antonija i Maksima. Samo je Severius izbegao da bude ubijen. To je na neki način ponovio Konstan (Benjamin Constant) podsećajući da je tiranska vlast kuća na pesku i da okrutni vlastodršci ne umiru u krevetu (Constant 1988). Guljelma Ferero (Guglielmo Ferrero) će klasičnu ideju straha tiranina nadgraditi „opakim strahom diktatora”. Diktator je uplašen za svoju moć jer zna da je stečena urušavanjem principa legitimeteta. Ksenofontova misao stavljena u usta tiranina Hijerona da mu je život toliko bedan da mu ostaje samo da se obesi, ovim traktatima o tiraniji i strahu tiranina daje dodatnu snagu (Ferrero 1942).

## O RAZLOZIMA RAĐANJA NEGATIVNIH REŽIMA NA POSTJUGOSLOVENSKOM PROSTORU

Proces političke tranzicije na postjugoslovenskom prostoru odvijao se u socijalnom kontekstu koji su oblikovale tri moćne negativne sile: prva je rat, sva društva na postjugoslovenskom prostoru su postratna društva; druga je diktatura, proces političkih promena odvija se u ambijentu postdiktatorske memorije; treća je nacionalizam. Za Srbiju je važna još jedna oznaka: Srbija iz balkanskih ratova izlazi kao poraženo društvo. Politički učinci ovih sila su različiti. Rat razara legalitet (poredak) i deo je objašnjenja zašto se postjugoslovenske države teško uspostavljaju kao stabilni politički sistemi (paradigmatičan je slučaj Bosne i Hercegovine, koja nikako ne može da ovlada polugama moderne države (moć, pravo, legitimnost)). Rat urušava stabilne oslone individualnog i kolektivnog ponašanja ljudi i rađa strah kao glavnu energetska silu. Majka je svih vrsta tiranija (Konstan). Obnova država u ambijentu postdiktatorske memorije uzrokovala je pojavu i uzlet asistemskih političkih partija koje su u osnovi neprijatelji demokratije i civilnog društva (Srpska radikalna stranka i njena sledbenica Srpska napredna stranka); nacionalizam, pak, ostao je i dalje mobilizujuća sila koja svojim „praznim političkim okvirom” omogućava da se u njen okvir usidre najrazličitije političke ideologije, mahom neliberalne, nedemokratske i iracionalne. Depolitizovano političko polje koloniziraju osnivački mitovi, teorije zavere, rasističke ideologije.

### SRBIJA

Srbija izlazi iz rata sa svim negativnim učincima: razoren poredak, cezaristička vladavina, devastirana ekonomija, uzlet neprijatelja demokratije (radikali), poraženo društvo nemoćno da oblikuje minimalne saglasnosti oko ključnih političkih pitanja. Bombardovanje zemlje od strane NATO saveza učinilo je Srbiju „političkom pustinjom”. Iskustvo balkanskih ratova i osobita forma belicističke kulture praćena osobitom formom postdiktatorske memorije bilo je plodno tlo za rađanje „novih tiranija”. Srbija je imala nesreću da je u poslednjih pedeset godina porodila dva najrđavija režima moći u modernoj Evropi (cf. Vladislavljević 2008). Pokazalo se da je velika nesreća kada društvo zadesi prirodna nepogoda kakva je bila kovid, u zagrljaju vlasti koja ne poštuje svoje građane, ne poštuje javne i političke slobode i ima otvoreni prezir prema demokratiji. Degradacija građana i oblikovanje osobite forme dobrovoljnog ropstva, stanja u kome građani prestaju da brane svoje javne slobode, dodatno je osnažila vladavinsku okrutnost. Vladavinska okrutnost, koju je režim demonstrirao u protestu 2020. godine, obrazac je režimskog ponašanja (policija, mafija, mašine, konji, psi) – brutalna premlaćivanja građana. Režim to danas obnavlja. Sve to daje posebnu vrednost studentskom pokretu: obnovio je poverenje

u snagu društva i pokrenuo njegovu političku energiju, označio glavne poluge političke patologije, ogolio prirodu tiranske vladavine i dao okvir za ozdravljenje političkog tela društva.

Pobuna studenata i građanskog društva (univerzitet, strukovne asocijacije, preduzetnici, seljaci) razorila je predstavu o moćnoj armaturi poretka. Režim se raspada pred očima ljudi. Nema sudova, nema prava, nema morala, škole ne rade, studenti osvajaju univerzitete. Mehanizmi autoritarne legitimizacije (putevi, pruge, mostovi) gube na snazi. Politička harizma vođe je raščarana, njegov populistički apel je bez političkih učinaka, disciplina unutar kartela moći sve slabija. Politička tehnologija vladavine temeljno se menja. Mehanizmi proizvodnje dobrovoljnih pristanaka ne funkcionišu; režim se sve otvorenije oslanja na političku represiju. Korupcija, represija, proizvodnja straha, regrutovanje pretorijanaca postaju glavni osloni režima. Šatorsko naselje u Pionirskom parku („Ćacilend”) postaje simbolički (pretorijanski) štit posrnulog vlastodržca koji na sraman način odlazi sa vlasti. Politički neistomišljenici se pretvaraju u izdajice zemlje, teroriste, strane plaćenike. Srbija postaje policijska država torture i političkih zatvorenika.

## GRAĐANSKA NEPOSLUŠNOST I AUTORITARNI LEGALIZAM

Sažeto, kako se da razaznati, ja čitam studentsku pobunu i pobunu građanskog društva u kategorijama klasične teorije o otporu tiranskoj vladavini. Nametanje diskursa o građanskoj neposlušnosti u osnovi je neka vrsta tihe legitimizacije odgovora tiranske vladavine. Diskurs građanske neposlušnosti u Srbiji danas oslanja se na školu pravnog pozitivizma i, uz sva uvažavanja, izvan je glavnog diskursa savremene političke i pravne teorije.

Teorija građanske neposlušnosti na način kako je tematizuju najznačajniji teoretičari građanske neposlušnosti (Rols [John Rawls], Habermas [Jürgen Habermas], Dworkin [Ronald Dworkin]) ostaje orijentir za analizu protestne kulture u Srbiji.

Građanska neposlušnost sastavni je deo jedne čisto pravne koncepcije konstitucionalne demokratije. Ona je ključni test za svaku teoriju koja se pita o moralnim temeljima demokratije (cf. Rawls 1971). Građanska neposlušnost je korektiv koji ojačava kvalitet političkog poretka. Pravna se država prihvatanjem neinstitucionalnog nepoverenja prema samoj sebi izdiže iz celine svog pozitivnog pravnog poretka. Paradoks građanske neposlušnosti nalazi svoje rešenje u političkoj kulturi koja građane obdaruje političkim senzibilitetom, snagom rasuđivanja i spremnošću da uđu u rizik koji je nužan da bi se razumela legalna povreda legitimiteta i da bi se iz moralnih uverenja radilo protiv zakona (cf. Habermas 1989). Građanska neposlušnost počiva na pretpostavci da „pravna država” računa sa izrazitom potrebom revizije. Građanske povrede pravila u pravu i politici su u suštini na moralu zasnovan eksperiment bez kojeg jedna

vitalna republika ne bi mogla da održi ni svoju sposobnost za inovacije, ni verovaljanje u legitimitet kod svojih građana. Građanska neposlušnost stiče svoje dostojanstvo na temelju visoko postavljenog zahteva za legitimitetom demokratske pravne vladavine. Kada državni tužioci i sudije ne uvažavaju ovo dostojanstvo tretirajući prekršioce pravila kao kriminalce, na delu je princip autoritarnog legalizma (Dworkin 1969).

Ovo je stanovište koje dominira u režimskoj školi pravnog pozitivizma i praksi režimskih sudova i izražava se u normativnoj odbrani pravne formule o „ugrožavanju ustavnog poretka“, koja služi kao najčešći osnov za pritvaranje političkih neistomišljenika. Pukotine u tužilaštvima i sudovima koje režim sve teže kontroliše važan su signal da društvo pokazuje moralno dostojanstvo u odbrani temeljnih javnih dobara društva (sloboda). Otuda, pobuna studenata i građanskog društva nosi u sebi veliki emancipacijski značaj. Pobuna protiv diktatorskog režima je politički najsnažnije artikulisana; no zahtevi za obnovom prava i institucija i moralnim ozdravljenjem društva ovoj pobuni sve više daju obeležja „liberalne revolucije“ koja na miran i nenasilan način osvaja „drugu“ konstitucionalnu šansu za obnovu kolektivnog i političkog identiteta društva.

## JAVNA PAMET

U tekstu koji je pisao povodom bonapartističke vladavine Luja Napoleona odgovarajući na osobitu nemoć intelektualnih klasa Francuske da odgonetnu prirodu ove vladavine, Aleksis de Tokvil se pitao „gde je javna pamet najobrazovanije nacije u Evropi“. Danas je vreme da postavimo u Srbiji isto pitanje. Ova konferencija je odgovor na ovo teško Tokvilovo pitanje, a ovaj tekst prilog je samorazumevanju uloge „javne pameti“ u savremenosti.

## LITERATURA

- Aquinas, Thomas. 1963. „De Regimine Principum.“ In *Medieval Political Philosophy: A Sourcebook*, edited by Ralph Lerner and Muhsin Mahdi. New York: The Free Press.
- Constant, Benjamin. 1988. *Political Writings*. Translated and edited by Biancamaria Fontana. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dworkin, Ronald. 1969. „On Not Prosecuting Civil Disobedience.“ *The New York Review*, June 6.
- Ferrero, Guglielmo. 1942. *The Principles of Power: The Great Political Crises of History*. Translated by Theodore R. Jaeckel. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Habermas, Jürgen. 1989. „Građanska neposlušnost – test za demokratsku pravnu državu.“ *Gledišta* 30 (10–12): 52–68.

Hennis, Wilhelm. 1976. „Legitimität: Zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.” *PVS-Sonderheft 7*: 9–38.

Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vladisavljević, Nebojša. 2008. *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Milan Podunavac

## ON THE FOUNDATIONS OF SUBMISSION, THE RIGHT TO RESISTANCE, AND CIVIL DISOBEDIENCE

### ABSTRACT

The article is divided into three parts. In the first step, fundamental normative constructs (legitimacy, political obligation, tyranny) are introduced. In the second step, the political transformation of the post-Yugoslav region and the influence of negative political forces (war, dictatorship, nationalism) are analysed. In the last part, the emancipatory potential of the student and civil society protest is examined.

**KEYWORDS:** students, civil society, tyrannicide, civil disobedience